

**ВИВЧЕННЯ Й АНАЛІЗ ПІДГОТОВЛЕНOSTІ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ
ДІАЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ**

Реформування сучасної системи навчання, перехід із предметного на особистісно зорієнтоване навчання диктується як вимогами економіки, так і новим розумінням ролі людського чинника в соціальному житті, перетворенні суспільства на демократичних і гуманістичних засадах. Результативність цього процесу неможлива без ґрунтового аналізу рівня професіоналізму педагогічних кадрів і пошуку шляхів подальшого вдосконалення якості їхньої підготовки. Діалогічне навчання висуває особливі вимоги як до особистості вчителя, так і до набору його умінь і навичок, що визначають результативність учительської праці. Без певного рівня розвитку готовності до діалогічного навчання не можна досягти якісної зміни в професійній готовності майбутнього вчителя початкової школи, забезпечити творче виконання ним своїх професійних функцій. Перевага монологічного навчання в школі і вищому навчальному закладі зумовлена низьким рівнем готовності вчителів до діалогічного навчання. Недооцінка діалогу в навчальному процесі вищої школи закріплює в майбутніх учителів початкової школи невміння діяти і залучати до пізнавальної дії учнів, творчо підійти до вирішення навчальних проблем, використовувати нестандартні способи виходу з проблемних ситуацій.

Вирішення будь-якої наукової проблеми неможливе без визначення вихідних позицій, в даному випадку це стосується формування діалогічної культури в майбутніх педагогів початкової школи.

Діалогічне навчання як важливий чинник професійного становлення студентів, формування їхньої готовності до вчительської праці містить у своїй основі діалогове спілкування, що виникає в типових ситуаціях. Ці ситуації мають проблемний характер, необхідність моделювання яких у навчальному процесі достатньо обґрунтовано в роботах Л. В. Кондрашової, І. Я. Лернера, А. М. Матюшкіна, М. І. Махмутова та ін. Розмаїтість активних способів і прийомів діалогічного навчання є важливою умовою, що забезпечує динаміку рівня майбутніх педагогів початкової школи до діалогічної діяльності і спілкування. Використання різноманітних методів (гри, діалогу, дискусії, рольовій ситуації) забезпечує перевагу смислової пам'яті над механічною, стійкість уваги й активної розумової діяльності, оригінальність уяви (М. Г. Каспарова, Н. Г. Баришнікова); забезпечує студентам можливість оцінити власні погляди, переконання і позицію на проблему, що розглядається, установки і стереотип поведінки, за їх допомогою озброює майбутніх педагогів комунікативною стратегією і

культурою діалогічного спілкування (Г. А. Грищенко); залучення студентів в мовленнєво-ігрову діяльність створює умови для вироблення і закріплення в них стратегії і тактики професійного спілкування.

Отже, мета статті – вивчити й проаналізувати рівень підготовленості майбутніх учителів початкової школи до формування діалогічної культури.

Вищесказане визначило необхідність проведення констатувального експерименту, що проводився на базі шкіл Дніпропетровської та Одеської області і ВНЗ Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «КНУ», Уманського педагогічного університету імені Павла Тичини, Кіровоградського педагогічного університету ім. В. Винниченка, респондентами яких виступили вчителі ЗОШ, викладачі і студенти ВНЗ.

Мета і завдання констатувального експерименту передбачали:

- вивчення стану сформованості діалогічної культури в практиці загальноосвітньої і вищої шкіл;
- виявлення причин, що пояснюють переоцінку монологу і недооцінку діалогу в навчальній роботі;
- визначення ступеня сформованості особистісних якостей у вчителів ЗОШ, а також студентів різних курсів, які виступають показниками сформованості діалогічної культури;
- з'ясування характеру ставлення студентів до діалогу і їхніх уявлень про можливість його використання в шкільній практиці для оптимального вирішення навчально-виховних проблем.

Експеримент проводився впродовж трьох років, ним було охоплено 42 студентські групи, а також вивчався досвід роботи вчителів шкіл, ступінь їхньої готовності до використання діалогу в навчальному процесі.

Вивчення й аналіз шкільної практики дозволили говорити про превалювання монологічного навчання над діалогічним. Зібрані факти свідчать про те, що у стосунках учителя й учня найчастіше мають місце суб'єкт-об'єктні відносини. Так, у якості суб'єкта виступає вчитель, а об'єктом педагогічного впливу є учень. Аналіз відвіданих більш як 800 уроків у різних класах загальноосвітніх шкіл показав, що форми і методи навчання, в основі яких лежить питально-відповідна система, займають близько 36 %. Причому багато вчителів саме поняття «діалог» зводять чи до бесіди, чи до запитань і відповідей на уроці.

Пріоритет ведучого і направляючого залишається за вчителем. 61 % часу уроку відводиться монологу. Бесіди, інтерв'ю, анкетування, систематичне спостереження дозволили виявити причини недооцінки і неоптимального використання діалогу в навчальному процесі. 65 % опитаних учителів мотивували низький інтерес до навчального діалогу переповненістю класів (понад 40 учнів); 67 % учителів відзначили серед причин недостатній рівень діалогічної культури, що значно ускладнює спілкування з учнями в ході уроку. 58 % опитаних учителів серед причин неефективного використання навчального діалогу назвали власну

непідготовленість до діалогічного навчання. Ось типові відповіді на запитання запропонованої анкети: «В інституті нас не вчили діалогічної культури в навчальній роботі, прийомам педагогічної взаємодії учнями. На уроці мені легше самій все пояснити, ніж розворушити клас на бесіду»; «Найменше ми підготовлені до спілкування з дітьми. Важко починати роботу, коли не знаєш, як підступитися до них, як установити з ними контакт. Без цих знань і вмінь не тільки діалог, але і проста бесіда не буде ефективною» та ін.

Так, із анкет учителів-стажерів початкової школи можна прочитати: «Про який діалог можна вести мову, коли учні нічого не хочуть робити на уроці»; «Урок-монолог переважає над уроком-діалогом найчастіше тому, що в учнів немає бажання сперечатися, доводити, відстоювати істинність своїх поглядів, частіше це пояснюється їх пасивністю»; «В ході уроку учні не виявляють активності. Думати не хочуть, тому що не хочуть учитися» та ін.

Ряд учителів пояснюють перевагу монологу над діалогом у навчальному процесі тим, що навчальні програми перевантажені і не вистачає навчального часу.

Отже, зібрані факти свідчать про непідготовленість учителя до діалогічної культури.

У колективній монографії Дж. Манкроскі, В. Ричмонда, Т. Плекса, П. Кірнея «Влада на уроці. Техніка зміни поведінки. Комунікативний тренінг» [1] виділено 22 емоційні моделі спілкування і показано, що позитивно впливають на ефективність навчання такі фрази вчителя, що відповідають тій чи іншій моделі спілкування:

- 1) «Спробуй, тобі це буде цікаво і сподобається»; «Це – гарна картина»;
- 2) «Тобі це може знадобитися в житті»; «Це підготує тебе до вступу в коледж (на роботу і т. д.)»; «Це допоможе тобі скласти випускний іспит»;
- 3) «Краще, ніж ти, ніхто з цією роботою не впорається»; «Ти добре вмієш це робити»; «Ти в цьому сильний, тому що ти здібний!»;
- 4) «Я повинен знати, як добре я тебе навчив»; «Я повинен переконатися в тому, як ти це робиш».

Серед зразків поведінки вчителя, що найбільш негативно впливають на спілкування педагога з учнями, отже на навчання, відзначили такі:

- 1) погрозу на покарання учня («Я тебе, якщо ти цього не зробиш...»; «Якщо ти цього не зробиш зараз, я змушу тебе займатися цим удома весь вечір»);
- 2) посилення на офіційний авторитет учителя («Тому, що я так сказав»; «Не запитуй, а роби»; «У тебе немає вибору. Ти тут для того, щоб працювати»);
- 3) апеляцію до обов'язку («Це твій обов'язок»; «Ти обіцяв це

- зробити»; «Ти сказав, що наступного разу ти спробуєш»);
- 4) посилення на відповідальність перед класом («Твій клас потребує, щоб це було виконано»; «Від тебе залежить доля цілого класу»; «Усі твої друзі розраховують на тебе»; «Не підведи свій клас»; «Ти зіпсуєш усе для цілого класу»);
- 5) порівняння («Твої товариші роблять це»; «Однокласники, яких ти поважаєш, роблять це»; «Усі можуть це зробити»).

Використовуючи методику Дж. Маккроскі, В. Ричмонд у системі «вчитель-учень», ми встановили, що в практиці спілкування педагогами (69 %) використовуються погроза на покарання, посилення на офіційний авторитет учителя, відповідальність перед класом тощо.

Зібрані факти свідчать про те, що випускники вищого педагогічного закладу найчастіше вміють скласти конспект уроку чи позакласного заходу, грамотно пояснити навчальний матеріал, включений у шкільні програми. Однак, уміло використовувати в комплексі знання й уміння, отримані за роки навчання у вищій школі, внести в урок атмосферу діалогічності, невимушеності, інтересу, надихнути школярів своїм емоційним ставленням до предмета, створити умови для колективної творчості на уроці можуть далеко не всі вчителі, що працюють не тільки перший рік, але й більше 10 років.

Учителі-початківці відзначають, що певні труднощі вони відчувають у підтриманні дисципліни, керуванні увагою школярів, доступному й цікавому використанні навчального матеріалу з використанням своїх експресивних здібностей, внесення в урок атмосфери інтересу, захопленості і колективного пошуку. Так, на утруднення в керуванні увагою школярів на уроці вказали 60 % опитаних учителів, підтримку інтересу учнів на уроці – 42 %, використання різноманітних форм роботи на уроці – 54 %, виборі оптимальних шляхів виходу з конфліктних ситуацій – 58.

Перераховані труднощі молодих педагогів в організації навчального процесу пов'язані з їхнім невмінням вести діалог.

Зіставлення виявлених утруднень у вчителів з різним стажем роботи показало, що всі без винятку відчувають утруднення в спілкуванні й установленні контактів з учнями. Так, 51 % опитаних учителів указали на труднощі у встановленні правильних взаємин з учнями на уроці і в позаурочний час; 54 % – у виборі оптимальних шляхів виходу з конфліктних ситуацій, що виникають у шкільній практиці.

Низький рівень діалогічної культури у значної частини опитаних учителів пояснюється нерозвиненістю комунікативних якостей.

Аналіз шкільної практики показав, що серед причин, що пояснюють недооцінку діалогічної культури в педагогічному процесі, значне місце займає низький рівень комунікативних умінь учителів початкової школи. Враховуючи це, ми спробували в ході констатувального експерименту

а) так; б) ні; в) ваша відповідь.

6. На вашу думку, який рівень діалогічної культури Ви маєте?

а) високий рівень; б) середній рівень; в) низький рівень.

7. Спостерігаючи за вчителями, що частіше вони використовують?

а) діалоги; б) монологи; в) крик; г) прикази.

8. Що Ви вкладаєте в сутність поняття «діалогічна культура»?

9. Чи важлива діалогічна культура для освіти?

а) так; б) ні; в) ваша відповідь.

10. Розрізняєте Ви «культуру спілкування» і «діалогічне спілкування»?

а) так; б) ні; в) ваша відповідь.

За розрахунком відповідей на перше запитання, ми спостерігаємо, що студенти відповіли ґрунтовно, тому що третина студентів написала свою відповідь. Це означає, що студенти читають педагогічну літературу.

В другому запитанні студенти (всі курси, які приймали участь в анкетуванні) написали, що всі викладачі володіють діалогічною культурою.

Відносно третього запитання, то студенти 3–5 курсів погоджені з тим, що потрібно розробляти на заняттях ситуації; студенти 2 курсу відповіли, що потрібно вводити спецкурс по діалогічній культурі. Отже видно, що цей курс ще повністю не розуміє і не усвідомлює, яким чином необхідно формувати діалогічну культуру.

На четверте запитання студенти 5 курсу відповіли, що вони часто відвідували лекції, семінари і тренінги по діалогічній культурі.

На п'яте запитання відповіли більшість студентів усіх курсів, що дійсно «діалогічна культура» є складовою професіоналізму вчителя.

Щодо шостого запитання, то студенти 2 і 5 курсів відповіли, що вони мають в основному середній і низький рівень діалогічної культури, лише один студент п'ятого курсу вважає, що має високий рівень – це говорить про те, що у нього завищена власна самооцінка. Але переважна більшість студентів 3 і 4 курсів в основному відповіли, що мають високий рівень.

Відповіді на сьоме запитання виявилися цікавими і несподіваними, адже студенти 2 курсу відповіли, що викладачі використовують монологи, 3 курсу – діалоги, 4 і 5 – монологи і діалоги.

На восьме запитання майже всі студенти 5 курсу дали визначення поняттю «діалогічна культура». Більшість студентів 2–4 курсів не змогли відповісти самостійно на це запитання або написали свою власну думку, що це вміння спілкуватися.

На дев'яте запитання всі курси відповіли, що діалогічна культура дуже важлива для освіти.

Відповідаючи на десяте запитання, студентам усіх курсів було важко розрізнити поняття «культура спілкування» і «діалогічна культура».

Отже, узагальнюючи результати анкетування, можемо сказати, що

студенти більш-менш розуміють, що таке діалогічна культура, особливо це стосується студентів 4 і 5 курсів. Так, вони більше написали своїх власних відповідей з приводу діалогічної культури, чітко сформулювали свої відповіді. Ці показники залежать від того, що студенти більше користуються прочитаною літературою, ніж інші студенти, крім того студенти проходили пасивну і активну практику в ЗОШ, що дало їм можливість більше спілкуватися з учнями початкової школи.

Необхідно зауважити, що констатувальний експеримент засвідчив, що у більшості студентів виявлено задовільний і низький рівні сформованості діалогічної культури. Підвищити до високого і середнього можливо, якщо будуть реалізуватися такі педагогічні умови:

- створення мовленнєво-ігрової діяльності студентів у процесі професійної підготовки; рольове проектування.
- використання інноваційних форм навчання, інтерактивних методів та сучасних засобів навчання в процесі формування діалогічної культури;
- створення комунікативних ситуацій для успішного формування діалогічної культури;
- впровадження інформаційно-комунікативних технологій.

Отже, перспективами подальших пошуків буде реалізація педагогічних умов, розробка і апробація моделі формування діалогічної культури майбутніх учителів початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Новые психолого-педагогические технологии как средство гуманизации образования [Электронный ресурс] // Психологический альманах. – Режим доступа : <http://psysgra.jimdo.com>.